DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh39515>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 28.10.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 28.10.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

İlgazi. A (2019). I. Dünya Savaşı'nda Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı'nın Stratejik Önemi. Journal of History School, 43,1245-1257.

**I. DÜNYA SAVAŞI'NDA AZERBAYCAN VE DAĞISTAN
HAREKÂTI'NIN STRATEJİK ÖNEMİ¹**

Abdullah İLGAZİ²

Öz

Bolşevik ayaklanmalarla sarsılan Çarlık Rusya, Boğazlardan yardım alamayınca askeri açıdan zor durumda kaldı. Bölgede ortaya çıkan otorite boşluğundan yararlanan Ermeniler Ruslardan kalan silahlarla büyük bir tehlike oluşturmaya başladı. Ermenilerin kısa bir süre içinde Azerbaycan'da katliamlara girişmesi üzerine, bölge halkı Osmanlı Devleti'nden yardım istedi. Bu yardım talebi Enver Paşa'nın bölgeye bir askeri harekât kararı almasına etkili oldu. Enver Paşa'nın emriyle kurulan Kafkas İslam Ordusu'nun bölgeye yönelik başlattığı harekâtın iki hedefi vardı. Birincisi, Bakü petroleri üzerindeki İngiliz tehdidine son vermek ve gerçek sahipleri olan Azerbaycan halkına teslim etmektir. İkincisi ise, Kazak ve Bolşevik zulmü altında yaşayan Dağıstan'ı özgürlüğüne kavuşturmaktır. Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı sonucunda Azerbaycan ve Dağıstan kurtarılarak bağımsızlıklarına kavuşturuldu. Savaşın Osmanlı Devleti'nin aleyhine sonuçlanması üzerine elde edilmiş olan bu kazanımlardan imzalanan mütareke gereği vazgeçildi.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Ermeniler, Azerbaycan, Dağıstan, Osmanlı Devleti

¹ Bu makale, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi tarafından 19-21 Haziran 2014 yılında Bakü'de düzenlenen 'I. Dünya Savaşı ve Azerbaycan' gündemli toplantıda yapılan sözlü sunumun yeniden gözden geçirilmesiyle hazırlanmıştır.

² DPÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ailgazi65@hotmail.com; [ORCID orcid.org/0000-0002-4830-3014](https://orcid.org/0000-0002-4830-3014)

Strategic Importance of The Military Operation in Azerbaijan and Dagestan During The Ist World War

Abstract

Shaken by Bolshevik uprisings, Czarist Russia was stuck up in a difficult situation as the Straits were not providing any help. Armed with Russian weapons, the Armenians was posing a great danger in the region by taking advantage of the authority gap. Shortly after the Armenian military launched massacres in Azerbaijan, the local community asked Ottoman Empire for help. Furthermore, Enver Pasha sent troops to the region and started a military operation. The Caucasian Islamist Army led by Enver Pasha had two major objectives for this operation. First objective was to eliminate English threat on Baku's oil resources and return to the rightful owner, the Azerbaijani people. Second objective was to liberate Dagestan oppressed by Kazakh and Bolshevik domination. The military operation in Azerbaijan and Dagestan was succeeded and the regions were emancipated. Despite the combat was concluded in favor of the Ottomans, acquisitions from the war were renounced because of the signed truce.

Keywords: Russia, Armenians, Azerbaijan, Dagestan, Ottoman Empire

GİRİŞ

1871 yılında Almanya'nın Fransa'yı yenerek Avrupa'da büyük bir devlet kurmaya çalışması dengeleri değiştirdi. Alman Başbakanı Bismarck, bu büyümenin devam etmesini bir taraftan sağlanacak bir barış ortamına bağlarken diğer taraftan da Fransa'nın yalnız bırakılmasını öngörüyordu. Bu politikasının bir gereği olarak 1882'de Avusturya ile bir savunma antlaşması imzaladı. 1887'de İtalya ve Avusturya ile üçlü antlaşmalar imzalayarak usta bir politikacı olduğunu tescil ettirdi. Diğer taraftan da Fransa'nın Rusya'ya yaklaşmasını önlemeye çalışıyordu. Hatta Rusya ile 1887 de imzaladığı ikili bir antlaşmayla da bu yaklaşmayı önleme çabalarını sürdürdü.

Bismarck'ın bu başarılı politikaları ülke içinde rahatsızlıklara ve kıskançlıklara neden oldu. Bismarck'ın güçlenmesinden rahatsız olan İmparator II. Wilhelm, onu istifaya zorladı. Yerine Caprivi başbakan oldu. Yeni başbakan Rusya ile yapılan antlaşmayı yenilemedi. Bunun sonucunda Rusya ile Fransa arasında beklenen yaklaşma gerçekleşti. Diğer taraftan Almanya'nın bir takım askeri faaliyetlerini kendi sömürge yolları için tehlike olarak gören İngiltere de bu yaklaşmaya ilgi duymaya başladı. Dolayısıyla üç devletin bir araya gelmesi İtilaf Devletleri olarak anılan cepheyi oluşturdu.

Bu gelişmelerin yanı sıra, Almanya, Avusturya ve Macaristan ile İtalya oluşan itilaf cephesine karşı bir araya gelerek İttifak Devletleri cephesini kurdu. Her iki cephede yer alan devletler, bir taraftan güvenliklerini korumak diğer

I. Dünya Savaşı'nda Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı'nın Stratejik Önemi

taraftan da beklentilerine sahip olmak niyetinde bulunuyorlardı. 1914 yılına gelindiğinde ise bu devletlerin tamamı savaşa hazırды. Uzun süren silahlanma yarışı sonucunda gelişmiş silahlar da elde etmeyi başarabilen bu ülkeler, büyük bir gerginlik içinde beklemekteydiler.

1. Savaşın Başlaması ve Osmanlı Devleti'nin Savaşa Dâhil Olması

Adeta savaşı başlatmak için bir kıvılcım bekleyen bu devletler, 28 Haziran 1914 tarihinde Avusturya Veliahdı Franz Ferdinand ve eşine Saraybosna'da bir Sırp tarafından suikast düzenlenmesi ile bu fırsatı yakalamış oldular³. Dünya haritasını büyük ölçüde değiştirecek olan I. Dünya Savaşı, 28 Temmuz'da Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a savaş ilanı resmen başlamış oldu. Akabinde Almanya, Fransa ve Rusya'nın katılımıyla savaş, bütün yıkıcı etkisiyle büyük bir alana yayıldı⁴.

19. Yüzyılda zayıflamış gücüne rağmen geniş bir coğrafyanın yönetimini elinde tutan Osmanlı Devleti'nin savaş karşısında nasıl bir tutum takınacağı merak konusuydu. Almanya'nın Osmanlı coğrafyasında artan etkinliği nedeniyle, olası bir savaşta iki ülkenin birlikte hareket etmeleri bekleniyordu. Ancak bu beklentinin aksine Osmanlı Devleti ile Almanya'nın aynı blokta yer alması kolay olmadı. Bu birliktelik, İtilaf bloğunu oluşturan devletler tarafından ittifaka kabul edilmemesi üzerine zoraki gerçekleşti. Gerçekten de Osmanlı Devleti'nin savaş öncesinde İngiltere, Fransa ve Rusya ile gerçekleştirmeye çalıştığı ittifak girişimleri birer birer reddedildi. Bunun en belirgin nedeni de savaşın neticesinde paylaşılması planlanan coğrafyanın büyük bir kısmının Osmanlı toprakları olmasıydı. Diğer taraftan Almanlar, imzalanan 1 Ağustos 1914 tarihli ittifak antlaşmasını bir an önce hayata geçirmeye çalıştı. Bu siyasi gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında girmesini mecburi hale getirdi⁵.

Yavuz ve Midilli isimlerine çevrilen Alman zırhlılarının Ekim ayının son günlerinde Rus limanlarını bombardıman etmesi ve dönüşte bazı Rus gemilerini batırarak, askerleri esir alması üzerine başlayan gelişmeler, Osmanlı Devleti'ni

³ Selma Yel, *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, ATAM Yay., Ankara 2002, s.11.

⁴ *Atatürk İlkleri ve İnkılap Tarihi*, Ed. Abdullah İlgazi, Matsis Yay., İstanbul 2013, Dördüncü Baskı, s. 50-51.

⁵ Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişi hakkında arşiv dokümanları üzerinden yapılan bazı çalışmalar Enver Paşa ve ekibinin savaş dışı kalmak için son ana kadar gayret sarf ettiklerini göstermektedir: Vahdet Keleşyılmaz, "Belgelerle Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Giriş Süreci", ", *Erdem*, C. 11, S. 31, Mayıs 1999, ss. 139-153.

kısa zaman içerisinde birden çok cephede ve aynı anda savaş durumuna soktu⁶. Uzun zamandır Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını koruyup korumayacağı konusunda bekleyişini sürdüren İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Rus limanlarını bombardıman etmesini bir savaş ilanı kabul etti ve Osmanlı limanlarına saldırmaya başladı. Bu son gelişmeler, Osmanlı Devleti için uzun ve yıkıcı sürecin başlaması anlamına geliyordu⁷.

Savaşın başlamasıyla birlikte, uzun zamandır Osmanlı topraklarına yönelik planlarını hayata geçirmek için fırsat kollayan İngiltere ve Rusya için uygun bir ortam oluştu. Savaş artık kaçınılmazdı. İngiltere daha savaş arifesinde Boğazları abluka altına almıştı. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi durumunda ise Boğazların bir saldırıya uğraması kaçınılmazdı. Osmanlı Devleti savaşa girdikten kısa bir süre sonra Çanakkale Boğazına yönelik askeri harekât başlatıldı. İngilizlerle mücadele noktası yalnızca Boğazlar olmayacaktı. Mücadele, İngiliz hâkimiyeti açısından çok önemli bir nokta olan Hindistan ve diğer sömürlere giden yollarında devam edecekti. Bu mücadelenin bir parçası olarak Sina Cephesi üzerinden Mısır'daki İngiliz varlığı tehdit edilmek istendi. Bu planın gerçekleştirilmesi için Cemal Paşa IV. Ordu Kumandanı olarak bölgede görevlendirildi⁸.

Diğer taraftan Kafkas sınırında Ruslarla mücadeleye girilmesi de kaçınılmazdı. Bu yüzden daha önceden Kafkasya'ya Teşkilat-ı Mahsusa aracılığıyla gönderilen görevliler, bölgede istihbarat çalışmaları yaparak ve bölgedeki çeşitli unsurlarla işbirliği imkânlarını aramışlardı⁹. 19. Yüzyılın ikinci yarısında itibaren Osmanlı Devleti'ni büyük sıkıntılara sokan Ermeni komitelerinin en önemli destekçisi olan Rusya bölgeyi yeniden dizaynetmeye çalışıyordu¹⁰. Rusya'dan büyük destek gören Ermeniler, çeşitli karışıklıklara neden olduktan sonra başta Rusya olmak üzere bölge ülkelerine sığınıyorlardı¹¹.

⁶ Bkz. Songül Alşan, *Sarıkamış Kuşatma Harekatı ve Şehitlikleri*, ATAM Yay., Ankara 2014.

⁷ Bu kaçınılmaz kararın alınması hakkında bkz. Hasan Cemil Çambel, *Makaleler Hatıralar*, TTK Yay., Ankara 1987; Ayrıca genel bir değerlendirme için bkz. Cezmi Eraslan, "I. Dünya Savaşı ve Türkiye", *Türkler*, C. 13, ss. 339-360.

⁸ Bkz. Cemal Paşa, *Hatıralar*, (Yay. Haz. Alpay Kabacalı) İş Bankası Yay., Ankara 2006.

⁹ Vahdet Keleşyılmaz, "Kafkas Harekatının Perde Arkası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 16, S.47, Temmuz 2000, ss.367-392. Ayrıca bkz: Sadık Sarısaman, "Trabzon Mintıkası Teşkilat-ı Mahsusa Heyet-i İdarisinin Faaliyetleri ve Gürcü Lejyonu", *XIII.Türk Tarih Kongresi Bildirileri*(1999), Ankara 2002, ss.495-533.

¹⁰ Cezmi Eraslan, "Ermeni Komiteleri, Propagandaları ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler", *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu Bildirileri*(24-25 Mayıs 2001), İstanbul 2001, ss. 77-106.

¹¹ Cezmi Eraslan, Sasun İsyanı Sonrasında Karşılaşılan Sosyal Problemler", *Kafkas Araştırmaları II*, İstanbul 1996, ss. 67-94.

I. Dünya Savaşı'nda Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı'nın Stratejik Önemi

Bütün bunlara rağmen Sarıkamış sınırındaki ilk saldırı Osmanlı'dan değil Rusya'dan geldi. Kafkas cephesinde Osmanlı-Rus Savaşı, 1 Kasım 1914 tarihinde Rus ordusunun Osmanlı sınırını geçerek başlattığı saldırı ile başladı. Rusya'nın Osmanlı ordusunun Rus limanlarını bombardıman etmesine bir misilleme olarak başlattığı bu ilk harekâta Sarıkamış düştü. Rusya'nın Sarıkamış'ı ele geçirdikten sonra daha ileri gitmemesini bir zaaf olarak değerlendiren Enver Paşa, karşı saldırıya geçmeyi daha doğru bir strateji olarak değerlendirdi. Rusları ani bir kuşatma hareketiyle saf dışı etmeyi düşünen Enver Paşa'nın bu stratejisini Alman askeri heyeti de destekledi. Zira Rusların burada kuvvetli bir ordu bulundurması Lehistan cephesindeki Alman kuvvetlerinin yükünü hafifletecekti. Enver Paşa'nın bu taarruzla ulaşmak istediği hedef ise Almanların beklentilerinin çok ötesindeydi. İlk hedef Aras vadisindeki Rus kuvvetlerini imha etmek gibi görünse de asıl hedef Kafkas halklarının Türkler lehine bir isyan başlatmasına ön ayak olmak ve böylece Kafkasya, İran ve Türkistan'ın kolayca ele geçirilmesini sağlamaktı¹².

Osmanlı Devleti'nin 2 Ağustos 1914 tarihinde başlattığı seferberlikle başlayan askeri gelişmeler, Başkomutanlık Vekâlet'inden 6 Eylül'de verilen, 'III. Ordu'nun Erzurum'da toplanması ve Kafkasya'ya taarruz edecek şekilde hazırlanması' şeklindeki emirle daha da hızlanmıştı. Başkomutan Enver Paşa'nın 6 Aralık 1914'te İstanbul'dan yola çıkıp, oradan cepheye gelmesi ve muhtemel harekâta yönelik teftişlerde bulunması taarruz için en somut adım olarak değerlendirildi¹³.

Ancak gelişmeler Enver Paşa'nın planladığı gibi gerçekleşmedi. Zira 22 Aralık 1914'te başlayan muharebeler, 14 Ocak 1915 tarihinde 3. Ordu birliklerinin soğuk, hastalık ve ekipman yetersizliği gibi nedenlerle önemli bir kısmının yok olmasıyla sonuçlandı. Her vaziyette dramatik bir bozgun yaşayan Osmanlı ordusunun bu durumu, bölgede Rus Kafkas ordusunun üstünlüğünü arttırmasına yol açtı.

Rusya'da 12 Mart 1917'de meydana gelen ihtilalin ardından Çarlık yönetiminin devrilmesi ve Rusya'nın içine düştüğü siyasi ve sosyal çalkantılar, orduda da etkisini göstermeye başladı. Dolayısıyla, 7 Kasım 1917'de meydana gelen Bolşevik İhtilali olayların yönünü değiştirdi. Rusya savaşa daha fazla devam edemeyeceğini anlayınca, 15 Aralık 1917'de Brest-Litovsk şehrinde

¹² Tuncay Ögün, "Kafkas Cephesinde Kader Anı: Sarıkamış Harekâtı ve Sonuçları", *Türkler*, C. 13, ss. 398-408.

¹³ Songül Alşan, a.g.e., ss.44-45. Ayrıca bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi, III-I*, ss.361; Necdet Öklem, *I. Cihan Savaşı ve Sarıkamış*, s. 60; Yarbay Guze, *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler*, ss.32-33.

Almanya ve Osmanlı Devleti ile mütareke imzaladı. Ayrıca 18 Aralık 1917’de Erzincan Mütarekesi akdedildi¹⁴.

Rus ordularının bölgeden çekilmeye başlamasıyla bu bölgeler Ermeni çetelerinin faaliyet sahası haline gelmeye başladı. Rus işgal bölgelerindeki Türk nüfusa karşı büyük ve kanlı bir imha çabasına girişen Ermeni çetelerinin hareketleri can ve mal güvenliğini ortadan kaldırmıştı. Bolşevik devriminin meydana getirdiği yönetim boşluğunun Kafkaslarda hissedilmesi üzerine Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ileri gelenleri, 11 Kasım 1917’de Tiflis’te bir araya gelerek Maverayı Kafkasya’nın durumunu görüşmeye başladılar. Bu toplantıda Transkafkas Hükümeti’nin kurulması kabul edildi ¹⁵.

2. Azerbaycan ve Dağıstan Coğrafi Konumu ve Stratejik Önemi

Azerbaycan’ın Osmanlı Devleti ile sınırı olmadığı için bu ülkeyle doğrudan ilişki kurulamıyordu. Ayrıca Bolşeviklerin denetiminde bulunan Bakü, Ermenilerin ve Rusların denetiminde bulunuyordu. Buradaki bağımsızlık talepleri ve bu yönde yapılan hareketler büyük bir baskı altında tutuluyordu. Azerbaycan’dan gelen yardım talepleri karşısında Osmanlı Devleti, bölgeye bir sefer yapmayı planlıyor, fakat Gürcistan ve Ermenistan üzerinden yapılacak bir askeri harekâtın kolay olmayacağı da iyi biliniyordu. Bu nedenle çeşitli alternatifler gündeme geldi. Askeri çevrelerce önerilen en akılcı yol ise Ermeni ve Gürcistan’ın kuzeyinden dolaşarak yani İran üzerinde bu harekâtı gerçekleştirmekti¹⁶.

I. Dünya Savaşı’nın başında Osmanlı Devleti’nin elde etmiş olduğu başarılar, gözlerin Osmanlı’ya çevrilmesine neden olmuştu. Ermeniler Ruslardan istediklerini alamayınca Batılı devletlere yöneldiler. Buna karşılık Gürcüler, Azerbaycan ve Dağıstan Türkleri ise Osmanlı Devleti’ne yönelerek hedeflerine ulaşabilmek için yardım talebinde bulundular.

Osmanlı Devleti’nin her türlü zorluklara rağmen Azerbaycan’a askere göndermek istemesinin bir diğer nedeni de burada teşkilatlanmış olan Difai Teşkilatı¹⁷ Başkanı Aslan Bey ile yapılan bir anlaşma idi. Erzurum’da yapılan

¹⁴ Mütareke ile ilgili olarak bkz. Selma Yel, *a.g.e.*, ss.34-35; Genel Kurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara 1962, s.14.

¹⁵ Nâsır Yüceer, “I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Azerbaycan ve Dağıstan’a Askeri ve Siyasi Yardımı”, *Türkler*, C. 13, ss. 409-433.

¹⁶ Reha Yılmaz, “Birinci Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti’nin Kafkasya Siyaseti”, *OAKA*, C.3, S.6, s.144.

¹⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi, III-IV*, TTK Yay., Ankara 1991. s.273.

I. Dünya Savaşı'nda Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı'nın Stratejik Önemi

gizli bir görüşmede, Enver Paşa ile Aslan Bey arasında varılan anlaşmaya göre Türk-İran sınırındaki bir askeri birlik Rusları oyalayacaktı¹⁸. Diğer taraftan da Difai Teşkilatı Azerbaycan ve Dağıstan'da ayaklanmaları başlatacaktı. Bu plana göre arkadan sıkıştırılan Ruslar bölgeden çekilmek zorunda kalacaktı.

Bölgenin ekonomik değeri de Batılı devletlerarasında rekabete sahne oldu ve bu devletler burada etkin olabilmenin yollarını aradılar. Osmanlı'nın müttefiki olan Almanya da bu rekabetin içerisinde yer almaya çalıştı. Müttefikimiz olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'a yönelik politikalarını ve yardımlarının dolaylı yollarla engellemeye çalıştı. Bakü petrollerinin özellikle Müslüman işadamları tarafında işletilmesi ve elde edilen paranın sanayileşme faaliyetlerinde kullanılmasıyla birlikte bölgede gözle görülür bir değişim yaşanıyordu. Eğitimde, sanatta ve düşünce yapısında yaşanan değişimlerle Azerbaycan Türkleri Batı'nın aydınlanma felsefesini Bakü'ye taşıdı. Bütün bunlar Azerbaycan'ı bir cazibe merkezi haline getirdi ve burası hızla stratejik açıdan önem kazanmaya başladı.

Dağıstan Türkleri Şeyh Şamil'in önderliğinde başlattıkları mücadele zaman zaman başarılarla sahne olsa da Rusların silah ve asker üstünlüğü karşısında nihai bir başarı elde edilemedi. Bir kısmı topraklarından sürülerek başka yerlere gönderildi. Dışarıdan da Rus kazakları bölgeye getirilerek yerleştirildi. Diğer bir tedbir olarak ta yerli halk bir daha özgürlük hareketlerine kalkışmasınlar diye silahlaltına alınmadı. Sistemli bir şekilde silahsızlandırılan Müslüman ve Türk kökenli kavimler Bolşevik Rus Kazakların tehdidi altında bulunuyorlardı.

Ekonomik açıdan büyük sıkıntılar yaşayan Dağıstan Türkleri aynı zamanda dinlerine bağlı bir toplum olarak biliniyor ve iyi yetişmiş, etkili din âlimlerine sahip bulunuyorlardı. Bu âlimler, aynı zamanda Dağıstan'ın özgürlüğü için yapılan çalışmalara da öncülük ediyorlardı. Durumun farkında olan Ruslar, bu dini birikimi ortadan kaldırmak için çeşitli yöntemlere başvurdu. Propaganda ve tehditlerle halkı dinden soğutmaya ve Bolşevikleştirmeye büyük bir çaba harcadılar.

Baskılardan bunalan Dağıstan Türkleri bir heyetle Bakü'ye ve büyük zorluklarla Trabzon'a oradan da İstanbul'a gelerek yardım talebinde bulundular. Enver Paşa ile birlikte İstanbul'a gelen bu heyet çok iyi karşılandı ve basında geniş yer aldı. Yardım talepleri kabul edilen Dağıstan Heyeti, 11 Mayıs'ta Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin ilanını tüm dünyaya duyurma kararına imza attı.

¹⁸ Reha Yılmaz, a.g.m., s.150. Ayrıca bkz. Mustafa Çolak, *Alman Arşiv Belgelerine Alman İmparatorluğu'nun Doğu Politikası, 1914-1918*, Basılmamış Doktora Tezi, OMÜ SBE, Samsun 1999, s.107.

Kurulan bu devleti, Osmanlı Devleti Rusya'nın karşı çıkmasına rağmen resmen tanıdı. Rusya bu yeni gelişmeyi diplomatik kanallarla protesto etti.

3. Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı

Fransız İhtilali'nin etkisiyle Osmanlı Devleti çatısı altında yaşayan Balkan milletleri arasında yayılan milliyetçilik hareketleri Avrupalı büyük devletler tarafından da desteklenince bağımsızlık hareketlerine dönüşmüştü. Kışkırtma hareketlerinde Rusya, öncü bir rol üstlenmişti. Devletin aldığı bütün tedbirlerin başarısız olması sonucunda Yunanlılar, Sırp ve Bulgarlar bağımsızlıklarını elde etmişlerdi. Askeri ve siyasi başarısızlıklar bir yandan ülkeyi zor duruma sokarken, diğer taraftan da Türk milliyetçiliğini bir çözüm yolu olarak gündeme getirmişti. Bu tartışmalar Rusların yönetimi altında bulunan coğrafyada da hızla gündeme gelmiş ve taraftar kazanmıştı. Rusya'nın Panislavizm politikalarını her fırsatta uygulamaya çalışması karşısında İttihat ve Terakki yönetimi de karşı tedbirler almaya başlamış ve bu alanda yapılan çalışmaları desteklemekteydi. Bilhassa Yusuf Akçura, Hüseyinzâde Ali Bey Ağaoğlu Ahmet Bey'in fikirleri ve gayretleri Türkler arasında etkili oldu.

İttihat ve Terakki tarafından benimsenen bu anlayış, hükümetin de dış politikası haline geldi. Enver Paşa'nın 'dilde, fikirde ve işte birlik' anlamına gelen Turancılığı dış politika ilkesi olarak benimsemesinde sonra bu hareket daha da önem kazanmaya başladı. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte bu hedeflerini uygulamak istedi, fakat Sarıkamış Harekâtı'nın başarısızlıkla sonuçlanması buna imkân vermedi. Bu idealinden bir türlü vazgeçmek istemeyen Enver Paşa, 1917 yılından itibaren Rusya'da yaşanan gelişmeler üzerine yeniden harekete geçti¹⁹.

Boğazlar yoluyla beklenen yardımı alamayan ve Almanlar karşısında da sıkışan Rusya, ülkede baş gösteren Bolşevik ayaklanmaların karşı zor duruma düştü. Otoritesi zayıflayan Çarlık rejimi büyük ölçüde sarsıldı. Bolşeviklerin bazı bölgelerde yönetimi ele alması ve merkezi yönetime baskıyı giderek artırması üzerine, Rus ordularında çözülme meydana geldi. Silah altındaki askerler firar etmeye başladılar. Kafkasya da durum aynı oldu. Kısa zamanda otorite zayıfladı ve bilhassa bölgede bulunan Ermeniler meydana gelen bu boşluktan yararlanmak istediler. Ruslardan kalan silahları ve lojistik imkânları kullanmaya başlayan Ermeni silahlı unsurları bölgede büyük bir tehlike meydana getirdi. Bu yeni

¹⁹ Nasır Yüceer, *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, GÜ SBE, Ankara 1995. ss.52-53; Ayrıca bkz. A.Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1990, ss.469-498.

I. Dünya Savaşı'nda Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı'nın Stratejik Önemi

durum Kafkasya'da yaşayan Türkler için apaçık bir tehlikeydi. Ermenilerin kısa zamanda Azerbaycan'da katliamlara başlaması üzerine, burada yaşayan Türkler bir heyet oluşturarak Osmanlı Devleti'nden yardım talebinde bulundular. Bu yardım talebi, Enver Paşa'nın bölgeye yönelik askeri harekâtın yapılmasına karar vermesinde etkili oldu. Enver Paşa'ya göre Osmanlı Devleti'nin karşısında ciddi bir askeri güç yoktu, Ermeni ve Gürcü kuvvetleri de Türk ordusunun durduracak kabiliyette değildi.

Ortamin uygun olduğu kanaatine varan Enver Paşa, 16 Şubat 1918'de 6. Ordu Komutanlığı'na gönderdiği bir emirle bu idealini uygulamak için ilk adımını attı²⁰. Bu emirle Kafkasya, Dağıstan, Türkistan ve Rusya'nın diğer bölgelerinde bulunan Müslüman bölgelere ihtiyaç duyulan yardımların yapılması için merkezi Tahran'da bulunan bir teşkilatın kurulması isteniyordu. Bu emirden anlaşılıyor ki Enver Paşa'nın hedefi sadece Azerbaycan ve Dağıstan değildi. Hedefte Türkistan ve Afganistan'ı da içine alana geniş bir coğrafya vardı.

Enver Paşa kardeşi Nuri Paşa'yı kurmak istediği ordunun başına getirmek istiyordu. Ferikliğe yükseltilen Nuri Paşa özel olarak seçilen bir subay heyeti ile birlikte Kafkasya'ya gönderildi. Müttefikimiz Almanya'nın bu harekâta onay vermeyeceği biliniyordu. Bu nedenle, kurulacak olan askeri birliğin bölge halkından oluşturulması uygun görüldü. Osmanlı subaylarının teşkil ve tanzim edeceği bu orduya 'Kafkas İslam Ordusu' ismi verildi. Detayları Almanlardan gizlenen bu faaliyetlere bir bağımsızlık hareketi niteliği kazandırılmak istendi. Ancak bölgeye intikal eden Nuri Paşa ve arkadaşlarının gözlemleri bütün askeri planları değiştirdi. Nuri Paşa'nın yaptığı incelemeler sonucunda bölgede toplanacak mili kuvvetleri ile bu harekâtın yapılamayacağı anlaşıldı. Yıllarca planlı bir şekilde askeri faaliyetlerde uzak tutulan insanlara kısa zamanda askeri nitelikler kazandırılması imkânsızdı. Sonuç olarak gerek Azerbaycan ve gerekse Dağıstan'ın büyük bir tehlikeyle karşı karşıya olduğu ve bu tehlikenin bertaraf edilebilmesi için acilen düzenli ve iyi donatılmış bir birliğe ihtiyaç duyuldu.

Enver Paşa'nın da uygun görmesi üzerine, 3. Ordu Komutanlığı bünyesinde 5. Kafkas Tümeni cepheye gönderildi. Gönderilen askeri birliğin devreye girmesiyle birlikte savaşın seyri kısa zamanda değişti ve Rus- Ermeni askeri unsurlarının ilerlemeleri durduruldu. Askeri harekât sonucu düşman kuvvetleri Bakü'ye kadar sürüldü. Bu askeri gelişmeleri öğrenen Almanlar Enver Paşa'ya baskı yapmaya başladı. Bakü petrollerine tek başlarına sahip olmak isteyen Almanlar, askeri harekâtın durdurulmasını istiyorlardı. Buna karşılık Enver Paşa da harekâtın en kısa zamanda tamamlanması için elinden geleni yapıyordu. Durumun ciddiyetini anlayan komutanlar kendilerine verilen emirleri büyük bir

²⁰ Nasır Yüceer, *a.g.t.*, s.56.

fedakârlıkla yerine getirmeye çalışıyorlardı. Almanların bunaltıcı baskılarına maruz kalan Osmanlı Devleti, cepheye yeterince silah, mühimmat ve diğer askeri malzemeleri göndermekle zorlandı. Bütün bu olumsuzluklar nedeniyle I. Bakü Taarruzu başarısızlıkla sonuçlandı.

İngilizlerin Bakü'ye takviye kuvvetleri göndermesine rağmen Türk ordusu, Başkomutan Enver Paşa'nın ısrarıyla harekâta tüm olumsuz şartlara rağmen devam etti. 15 Eylül günü sonuç alındı. Böylece bir taraftan Bakü asıl sahiplerine teslim edilirken diğer taraftan da İngilizlerin Bakü petrollerini kontrol etme hedefleri gerçekleşmemiş oldu. II. Bakü Taarruzu'nun başarılı olmasından sonra Azerbaycan Cumhuriyeti hem başkentine hem de gerçek istiklaline kavuştu.

Kafkas İslam Ordusu'nun gerçekleştirdiği Kafkasya Harekâtı'nın ikinci hedefi ise Dağıstan'ın kurtarılmasıydı. Bolşeviklerin ve Kazak çetelerinin zulmü altında inleyen Dağıstan bölgeye gönderilen 15. Piyade Tümeni'nin yaklaşık bir ay boyunca yürüttüğü büyük bir mücadele sonunda kurtarıldı. Yarbay İzzet Bey, kendisinden sayı ve silah bakımından üstün kuvvetlerle çetin iklim şartlarında savaştı. İşgalcilerin bölgeyi terk etmesinden sonra burada Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti Hükümeti ilan edildi²¹.

Sonuç olarak, Kafkas İslam Ordusu'nun yürüttüğü Kafkasya Harekâtı sonucunda Azerbaycan ve Dağıstan istilacı güçlerden kurtarıldı ve iki yeni Türk devleti tarih sahnesine çıktı. Ancak savaşla ilgili gelişmelerin Osmanlı Devleti'nin aleyhine gelişmesi üzerine, Türk ordusu Azerbaycan ve Dağıstan'da ihtiyaç duyulduğu kadar kalamadı. Diğer taraftan Rusya'nın izlemiş olduğu sömürgeci anlayış ve uygulamalar da değişmedi. Toparlanan Bolşevik Rusya, uzun bir zaman geçmeden Kafkasya'ya yeniden döndü ve Azerbaycan ile Dağıstan yeniden işgal tehlikesiyle karşı karşıya kaldı.

Bulgaristan'ın beklenmedik bir şekilde savaştan çekilmesi üzerine, Osmanlı Devleti savaşı artık sürdüremeyeceğini anladı. Almanya ile birlikte İtilaf Devletleri nezdinde mütareke arayışları başladı. Talat Paşa'nın istifası ve yeni kabinenin Ahmet İzzet Paşa tarafından kurulmasıyla bu arayışlar hız kazandı. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi, hem Anadolu'da hem de Kafkasya'da yeni gelişmeleri de beraberinde getirdi. Mütarekenin 11. maddesi bölgedeki askeri kuvvetlerin savaştan önceki sınırlara çekilmesini öngörüyordu. 15. madde ise Kafkasya'nın Batum da dâhil olmak üzere İtilaf memurlarına teslimini zorunlu kılıyordu²². Böylece mütareke gereği hem Azerbaycan ve

²¹ Aynı yer, ss. 231-232.

²² Mütarekenin ilgili maddeleri için bkz: A. İlgazi, *a.g.e.*, ss.57-58'den naklen Ali Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara,1948, ss.69-73; Seha Meray-Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri*, Ankara, 1977,

I. Dünya Savaşı'nda Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı'nın Stratejik Önemi

Dağıstan boşaltıldı hem de daha önce Brest-Litovsk'la kazanılmış olan Elviye-i Selase yani Kars, Ardahan ve Batum yeniden Türk topraklarından ayrıldı.

SONUÇ

I. Dünya Savaşı'nda büyük kayıplar veren Osmanlı Devleti'nin Sarıkamış hezimetinden sonra Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı'na kalkışması çok tartışılan bir konu olmuştur. Bu harekât sonucunda elde edilen başarıların Mondros Mütarekesi ile kaybedilmesi ise bir trajedidir. Enver Paşa'yı, sadece bir ütopya peşinde koşan asker olarak gören ve onu askeri beceriksizlikle suçlayan bir anlayış kanaatimce adil bir yaklaşım değildir. Enver Paşa'yı böyle bir karar almaya sevk eden önemli nedenler bulunmaktadır. Yukarıda çeşitli vesilelerle ifade etmeye çalıştığımız gibi bölgenin coğrafi ve ekonomik bakımından stratejik durumu önemlidir. Ancak bunun yanında bilhassa bölgede yaşanan Müslümanların yardım çılgınlıkları karşısında Osmanlı Devleti'nin kayıtsız kalması beklenemezdi. Halife sıfatını taşıyan Osmanlı Padişahının bu coğrafyaya ilgisiz kalmasını beklemek insafli bir yaklaşım olamaz.

Ayrıca, Suriye ve Irak cephesinde yenilen Osmanlı Devleti'nin gerek kaybettiği itibarı yeniden kazanmak ve gerekse ihtiyaç duyduğu insan kaynağını karşılamak için böyle bir harekâta giriştiği yönündeki değerlendirmeler de dikkate değerdir. Çünkü Osmanlı Devleti'ni bekleyen kötü sonu buradan sağlanacak taze insan kaynağı ile bertaraf etmek arzusu önemlidir. Yine Dağıstan bölgesindeki İslami birikimin Bolşevik bir tehditle bertaraf edilmek istenmesi, Müslümanları din değiştirmeye zorlanması karşısında Enver Paşa'nın kararı ve uygulamalarının 'maceraperest' bir yakıştırma ile yok sayılması en hafif bir ifadeyle insafsızlıktır.

Balkan Savaşları'nın ağır sonuçlarını yaşayan Osmanlı Devleti, kendisini de kaçınılmaz bir şekilde etkileyecek olan büyük bir savaşa Rusya'nın baskısı ve Avrupalı devletlerin güvenilmez tutumları nedeniyle Almanya'nın yanında katılmıştır. Gerek Almanya'nın talep ve teşvikleri gerekse Kafkas coğrafyasında yaşayan Müslüman halkların yardım talepleri, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya politikasını belirlemiştir. Kafkasya politikasının hayata geçirilmesi karşısında İngiltere, Sovyet Rusya ve Almanya'nın karşı cephede ve aynı çizgide yer alması olayın bir başka yönüdür. Bilhassa Almanya'nın dolaylı olarak bu politikanın karşısında yer alması, yapılması gereken lojistik yardımlar konusunda ağır

ss.1-5; Sebahattin Selek, *Milli Mücadele*, İstanbul 1971, ss.54-55; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasi Antlaşmaları*, C.I, Ankara, 1983, ss.12-14; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Metinleri I(Osmanlı Devleti)*, ss.519-524.

davranması Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Aslan, S. (2014). *Sarıkamış Kuşatma Harekatı ve Şehitlikleri*, ATAM Yay., Ankara.
- İlgazi, A. & diğerleri (2013). *Atatürk İlkleri ve İnkılap Tarihi*, Dördüncü Baskı, Matsis Yay., İstanbul.
- Attar, A. (2003). I. Cihan Savaşı ve Sonrası Türkiye'nin Kafkas Politikası. *Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, C.2, Genel Kurmay Başkanlığı Yay., Ankara.
- Aydemir, Ş.S. (1978). *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, C.3, İstanbul.
- Bayur, Y.H. (1991). *Türk İnkılabı Tarihi*, III-IV, TTK Yay., Ankara.
- Çamlıbel, H.C. (1987). *Makaleler Hatıralar*, TTK Yay., Ankara.
- Çolak, M. (2006). *Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Türkçü Politikaları 1913-1918*, Fakülte Yay., Isparta.
- Çolak, M. (1999). *Alman Arşiv Belgelerine Alman İmparatorluğu'nun Doğu Politikası 1914-1918*, Basılmamış Doktora Tezi, OMÜ SBE Samsun.
- Eraslan, C. (2002). I. Dünya Savaşı ve Türkiye. *Türkler*, 13, 339-360.
- Eraslan, C. (1996). Sasun İsyanı Sonrasında Karşılaşılan Sosyal Problemler. *Kafkas Araştırmaları II*, İstanbul, 67-94.
- Eraslan, C. (2001). Ermeni Komiteleri, Propagandaları ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler. *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu Bildirileri (24-25 Mayıs 2001)*, İstanbul, 77-106.
- Erim, N. (1963). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Metinleri I (Osmanlı Devleti)*, Ankara.
- Genel Kurmay Başkanlığı (1962). *Türk İstiklal Harbi I*, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Ankara.
- Genelkurmay Başkanlığı (1993). *I. Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Harekâtı*, 3. Ordu Harekâtı, Ankara.
- Guze, Y. (2007). *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler*, Çev. Hakkı Akoğuz, Ankara.

I. Dünya Savaşı'nda Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı'nın Stratejik Önemi

- Keleşyılmaz, V. (2000). Kafkas Harekâtının Perde Arkası. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 47, 367-392.
- Keleşyılmaz, V. (1999). Belgelerle Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Giriş Süreci. *Erdem*, 11(31), 139-154.
- Kurat, A.N. (1990). *Türkiye ve Rusya*, Ankara.
- Meray, S. & Olcay, O. (1977). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri*, Ankara.
- Öğün, T. (Tarihsiz). Kafkas Cephesinde Kader Anı: Sarıkamış Harekâtı ve Sonuçları. *Türkler*, 13, 398-408.
- Öklem, N. (1985). *I. Cihan Savaşı ve Sarıkamış, İhsan Paşa'nın Anıları Sibirya'da Esaretten Kaçış*, İzmir.
- Paşa, C. (2006). Hatıralar. Yay.Haz. Alpay Kabacalı, İş Bankası Yay., Ankara.
- Sarısaman, S. (2002). Trabzon Mıntıkası Teşkilat-ı Mahsusa Heyet-i İdarisinin Faaliyetleri ve Gürcü Lejyonu, *XIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri (1999)*, Ankara, 495-533.
- Selek, S. (1971). *Milli Mücadele*, İstanbul.
- Soysal, İ. (1983). *Türkiye'nin Siyasi Antlaşmaları*, C.I, TTK Yay., Ankara.
- Türkgeldi, A. (1948). *Moudros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara.
- Yel, S. (2002). *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, ATAM Yay., Ankara.
- Yılmaz, R. (Tarihsiz). Birinci Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Siyaseti. *OAKA*, 3(6), 137-160.
- Yüceer, N. (Tarihsiz). I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan ve Dağıstan'a Askeri ve Siyasi Yardımı. *Türkler*, 3, 409-433.